

ВАРІАТИВНЕ ВІДКРИТЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ТЬЮТОРИНГУ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Швець Т. Е.

*кандидат педагогічних наук,
заступник директора з науково-методичної роботи
Приватна школа «Афіни»
вул. А. Головка, 13/1, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-9713-7817
taniteshvets@gmail.com*

Ключові слова: *тьюторинг, тьюторська діяльність, тьюторський процес, освітнє середовище, відкритість освітнього середовища, варіативність освітнього середовища, гнучкість освітнього середовища, мобільність освітнього середовища, компоненти освітнього середовища.*

Стаття містить короткий аналіз сутності поняття «варіативне відкрите освітнє середовище». Використано такі методи дослідження: вивчення, аналіз та узагальнення науково-педагогічних джерел із метою обґрунтування однієї з умов упровадження тьюторингу в закладах загальної середньої освіти.

Проаналізовано поняття «освітнє середовище», «варіативне освітнє середовище», «відкрите освітнє середовище». На основі аналізу наукових доробок українських учених визначено основні характерні риси варіативного відкритого освітнього середовища в контексті тьюторської діяльності у закладі загальної середньої освіти та досліджено його компоненти.

Подано характеристику варіативності та відкритості освітнього середовища як умови реалізації тьюторського підходу, що передбачає індивідуалізацію та персоналізацію освітнього процесу. Автор акцентує увагу на таких характеристиках освітнього середовища, як гнучкість, відкритість та мобільність.

Автор виокремлює такі складники відкритого варіативного освітнього середовища, що забезпечують реалізацію тьюторингу: просторово-предметний компонент, комунікативний компонент, соціально-суб'єктний компонент та технологічний компонент. Зазначено, що просторово-предметний компонент забезпечує суб'єктам тьюторського процесу можливість задоволення їхньої потреби у персоналізованому просторі; комунікативний компонент – реалізацію принципів педагогіки партнерства; соціальний компонент забезпечує суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії; технологічний компонент передбачає варіативність змісту, форм, методів, способів, технологій реалізації тьюторської діяльності.

VARIABLE OPEN EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS A CONDITION FOR THE IMPLEMENTATION OF TUTORING IN AN INSTITUTION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Shvets T. E.

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Deputy Director for Scientific and Methodological Work
Private School "Athens"
A. Holovka str., 13/1, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9713-7817
taniteshvets@gmail.com*

Key words: *tutoring, tutoring activity, tutoring process, educational environment, openness of the educational environment, variability of the educational environment, flexibility of the educational environment, mobility of the educational environment, components of the educational environment.*

The article contains a brief analysis of the essence of the concept of «variable open educational environment». The following research methods are used in the article: study, analysis and generalization of scientific and pedagogical sources in order to justify one of the conditions for the introduction of tutoring in secondary education institutions.

The author analyzes the concepts of «educational environment», «variable educational environment», «open educational environment». Based on the analysis of the scientific works of Ukrainian researchers, the main characteristic features of a variable open educational environment in the context of tutoring activities in a general secondary education institution are determined and its components are explored.

The article describes the variability and openness of the educational environment as a condition for the implementation of the tutoring approach, which involves individualization and personalization of the educational process. The author emphasizes such characteristics of the educational environment as flexibility, openness and mobility.

The author singles out the following components of an open variable educational environment that ensures the implementation of tutoring at school: a spatial-subject component, a communicative component, a social-subject component and a technological component. The article states that the spatial-subject component provides subjects of the tutoring process with the opportunity to satisfy their need for a personalized space; communicative component intends the implementation of the principles of partnership pedagogy; the social component ensures the subject-subject nature of the interaction; the technological component involves the variability of content, forms, methods, approaches, technologies of the tutoring activity implementation.

Постановка проблеми. Актуальність тьюторингу зумовлена сучасними тенденціями розвитку в освіті: демократизацією, що визначає напрям змін у школі як гуманної, демократичної, особисто орієнтованої; інтеграцією, що реалізується на кількох рівнях – від зближення принципів освіти різних країн до метапредметного підходу на рівні школи; цифровізацією, що передбачає розвиток дистанційного навчання; гуманізацією, яка спрямована на становлення здатної до саморозвитку особистості, розкриття та розвиток потенціалу кожної дитини. У Концепції Нової української школи говориться про те, що школа – це місце не лише надання знань, а й місце розкриття та роз-

витку талантів кожної дитини, її здібностей та можливостей, це місце партнерських взаємовідносин, побудованих на основі діалогу. Нова українська школа орієнтується, передусім, на учня, у фокусі – індивідуалізація, орієнтація на учня, свобода вибору та розвиток особистості, здатної до самостійного навчання впродовж життя. Також одним із компонентів формули Нової української школи є освітнє середовище, що здатне здійснити гуманізацію освіти, гарантувати дотримання прав людини, задовольнити індивідуальні потреби суб'єктів освітнього процесу [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема тьюторингу розглядається україн-

ськими вченими. А. Бойко і Н. Дем'яненко присвячують свої доробки у сфері тьюторингу в контексті впровадження цієї технології у закладах вищої освіти України; М. Альохін у своїй науковій праці розробив авторську модель тьюторського супроводу соціального розвитку молодших школярів; К. Осадча дослідила проблему професійної підготовки майбутніх учителів до тьюторської діяльності; О. Іваніцька вивчала тьюторську модель у німецьких закладах вищої освіти; дослідження М. Іващенко, Т. Койчева, В. Кухаренко присвячено моделям тьюторингу у дистанційному навчанні. Фундаментальні дослідження у сфері тьюторингу містяться у працях зарубіжних дослідників. Д. Вуд (D. Wood), К. Топпінг (K. Topping), М. Брей (M. Bray), Д. Палфрейман (D. Palfreyman), В. Мор (W.G. Moore), Е. О'Брайнт (E.Q. O'Briant) досліджують тьюторинг у закладах освіти Великої Британії, США; А. Бжежинська (A. Brzezińska), М. Будзинський (M. Budzyński), А. Сарнат-Частко (A. Sarnat-Ciastko), К. Чайка-Хелмінська (K. Czayka-Chelmińska) – автори багатьох праць, у яких описано моделі тьюторингу в школах та університетах Польщі.

Вплив освітнього середовища на розвиток особистості розглядаються в наукових дослідженнях І. Булах, І. Єрмакова, О. Коберника, Г. Пустовіта, Л. Сохань та ін. Проблематиці інноваційного освітнього середовища присвячено праці Л. Ващенко, Л. Даниленко, Г. Єльнікової, Л. Карамушки, Ю. Шапран та ін. Також є дослідження, у яких аналізується поняття «відкритий освітній простір», а саме праці українських дослідників: В. Андрущенко, Л. Губерського, В. Журавського, І. Зязюна, В. Кременя, М. Поповича та ін.

Однак у контексті тьюторингу відсутні наукові розвідки щодо відкритого варіативного освітнього середовища, що й зумовило наші наукові пошуки.

Метою статті є теоретичний аналіз поняття «варіативне відкрите освітнє середовище» в контексті тьюторської діяльності та обґрунтування необхідності створення такого середовища у закладі загальної середньої освіти як умови впровадження тьюторингу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед тим як перейти до аналізу поняття «варіативне відкрите освітнє середовище», вважаємо за необхідне звернутися до термінів «тьюторинг», «тьюторська діяльність». У наших попередніх дослідженнях ми обґрунтовували згадані дефініції. Отже, тьюторинг ми розуміємо як особливим способом організовану педагогічну діяльність, що спрямована на саморозвиток і самореалізацію особистості завдяки підтримці розвитку особистості з метою розкриття її потенціалу та передбачає суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини, здійснюється на засадах індивідуалізації та персоналізації [21].

Тьюторська діяльність, на нашу думку, є різновидом педагогічної професійної діяльності, вона спеціально організована та регламентована, носить процесуальний характер, а також спрямована на досягнення суспільно важливого результату. Поняття «тьюторська діяльність» вважаємо за необхідне розглядати як діяльність обох суб'єктів тьюторського процесу, адже тьюторинг будується на суб'єкт-суб'єктній основі, як співпраця і взаємодія суб'єктів (тьютор – учень) тьюторської діяльності.

Тьюторська діяльність може бути реалізована у закладі загальної середньої освіти за певних організаційно-педагогічних умов, що впливають на весь тьюторський процес, дають змогу ефективно його здійснювати відповідно до цілей та завдань, вибирати відповідні форми, методи та засоби, а також керувати цим процесом. Однією з таких умов ми вважаємо необхідність створення у закладі освіти варіативного відкритого освітнього середовища.

Законом України «Про повну загальну середню освіту» визначено, що освітнє середовище середньої освіти має забезпечити комфортність для всіх суб'єктів в освітньому процесі та створити умови для розвитку дитини, самовизначення її як особистості та підготовки до життя [16]. Поняття освітнього середовища в педагогічній науці розглядається з двох поглядів: у широкому сенсі – це освітній простір, у якому здійснюється педагогічно організований розвиток особистості як спеціально створена, відповідно до педагогічних цілей, система організації життєдіяльності особистості, спрямована на формування її ставлення до світу і людей; у вузькому сенсі – це багаторівнева система чинників (обставин, умов, впливів, можливостей розвитку особистості), яка забезпечує оптимальні параметри освітньої діяльності певного освітнього суб'єкта в усіх аспектах: цільовому, ресурсному, змістовому, процесуальному, результативному, впливає на формування й функціонування людини в суспільстві, її здібності, потреби, інтереси, свідомість [9; 15; 18; 20].

Науковці, які здійснили ґрунтовний аналіз поняття «освітнє середовище», подають свої узагальнення стосовно терміна та його структурних компонентів. Так, О. Петренко, узагальнюючи свої наукові розвідки щодо дефініції «освітнє середовище», робить висновок, що терміном «освітнє середовище» можна називати «природне або штучно створене оточення учасників освітнього процесу в просторі освіти, що включає зміст і засоби освіти, спрямовані на забезпечення продуктивної творчої діяльності особистості, її освітній розвиток, систему взаємин між людьми, які поєднані спільною педагогічною та навчальною діяльністю» [14, с. 10].

Р. Жога зробила аналіз сутності поняття «освітнє середовище», на основі чого можемо визначити, що спільними характеристиками пояснення терміна є: система або сукупності впливів, можливостей, ресурсів, компонентів – спеціально створені чи спроєктовані; забезпечують чи створюють можливості для розвитку особистості [8, с. 168].

Л. Карпова обґрунтовує положення, що для освітнього середовища характерні такі особливості: цілісність, системність, єдність, варіативність, структурованість, організованість, гнучкість, комунікативність, наповненість подіями, культуровідповідність, відкритість, стійкість, діалогічність, функціональність, адаптивність і здатність до самоорганізації та саморозвитку, а оптимально створене освітнє середовище є засобом розвитку особистості [9, с. 67]. Також дослідниця зазначає, що під час визначення структурних компонентів освітнього середовища досить часто зустрічаються повторювальні елементи: матеріально-технічні, психолого-дидактичні, соціальні, комунікативні, освітні, змістовно-методичні тощо.

О. Мезенцева на основі доробок українських та зарубіжних науковців розробила тривірневу модель освітнього середовища закладу загальної середньої освіти, що складається зі змістовно-дидактичного компоненту (зміст освіти; форми і методи організації навчання; система оцінювання особистісного розвитку учня; психолого-педагогічний супровід; зв'язок із педагогічною наукою); соціального компоненту (особливості суб'єктів виховного середовища; ціннісні смисли спільноти; комунікаційна сфера; діяльнісна сфера; організаційні умови та управління); предметно-просторового компоненту (архітектурно-естетична організація життєвого простору; умови для переміщення та розташування учнів; особлива атрибутика освітнього процесу; організація пришкольного простору) [15, с. 112].

О. Єжова основними блоками освітнього середовища визначає матеріально-технічний, освітній і комунікативний. Під матеріально-технічним блоком дослідниця розуміє просторово-предметний складник; під освітнім – зміст, форми і методи навчання і виховання; під комунікативним – взаємовідносини між учнівським та педагогічним колективами загалом і всередині кожного з них зокрема [7, с. 149].

На основі вивчення теоретичних науково-педагогічних доробок можемо зробити висновок, що освітнє середовище трактується як соціальний простір, у якому відбувається взаємодія його учасників; як сукупність впливів та засобів розвитку особистості. Варіативність розуміємо як наявність широко спектру альтернативних можливостей для здійснення вибору учнями старших

класів та їх саморозвитку у спільній діяльності з дорослими та однолітками. Погоджуємося з думкою Ж. Воронцової, що альтернативність спрямована на надання умов для задоволення потреб, інтересів особистості, забезпечує гуманізацію освітнього процесу, коли учень визнається суб'єктом освітньої діяльності [4, с. 104]. Варіативність забезпечує орієнтацію учнів у різних життєвих ситуаціях, у тому числі й у ситуаціях невизначеності.

Тьюторський процес вимагає від варіативного освітнього середовища орієнтацію на активну позицію учасників даного процесу, стимулювання ініціативності, орієнтацію на дитину, індивідуалізацію та персоналізацію (зумовлює суб'єкт-суб'єктні відносини), можливості для свободи вибору. Зауважимо також на те, що в сучасних умовах важливими характеристиками освітнього середовища є його гнучкість, відкритість та мобільність.

Гнучкість – це здатність до швидких змін, пристосування до потреб та особливостей суб'єктів тьюторського процесу, а також до змін у суспільстві. Відкритість освітнього середовища розуміється українськими науковцями в двох контекстах: як інтегрування комунікаційно-інформаційних ресурсів в освітній (у нас тьюторський) процес, що забезпечує доступ до будь-якої інформації у світі, взаємодію учасників освітнього (тьюторського) процесу (зворотний зв'язок, спільна робота над проєктами, іншими завданнями, взаємне інформування) [2, с. 4]; як реалізація принципу «освіта впродовж життя» (lifelong learning), що передбачає свободу вибору часу, темпів, місця для навчання, індивідуальну програму навчання і, відповідно, вільний розвиток індивідуальності [11]; як середовище гуманних правил та врівноваженого типу спілкування, що надає найбільш повні можливості для особистісного розвитку кожного суб'єкта, простір усіх можливих ресурсів для власного освітнього руху людини [22]. На нашу думку, зазначені визначення не суперечать один одному, а, навпаки, взаємодоповнюють. Мобільність допускає організацію онлайн-тьюторингу, що сприяє розширенню тьюторського процесу за межі простору школи за рахунок використання інформаційних технологій.

На основі аналізу моделей освітнього середовища українських авторів [1; 3; 5; 6; 9; 10; 13; 19; 23] ми виробили власну точку зору щодо складників відкритого варіативного освітнього середовища, що забезпечує реалізацію тьюторингу у школі, якими вважаємо: просторово-предметний компонент, комунікативний компонент, соціальний компонент та технологічний компонент.

Охарактеризуємо детально кожен із компонентів. Так, просторово-предметний компонент, на

нашу думку, включає у себе матеріально-технічну інфраструктуру, що забезпечує суб'єктам тьюторського процесу можливість задоволення їхньої потреби у персоналізованому просторі: у просторі школи та віртуальному просторі тощо (наприклад, наявність приміщення, у якому можна проводити тьюторіали; комп'ютерне забезпечення). Також до даного компонента ми відносимо сукупність об'єктів, що забезпечують можливість необхідних просторових дій і поведінки суб'єктів освітнього середовища: персоналізованість, автентичність, доступність, зручність, адаптивність; методичні, інформаційні, розвивальні ресурси. Одними з характеристик простору освітнього середовища є його комфортність, естетичний дизайн та безпека.

Комунікативний компонент передбачає реалізацію принципів педагогіки партнерства, тобто такої міжособистісної взаємодії суб'єктів тьюторського процесу, за якої відбувається прийняття і підтримка кожного суб'єкта незалежно від його індивідуальних особистісних особливостей, забороняються будь-які форми дискримінації особистості за будь-яким критерієм тощо. Завдяки співпраці учасників тьюторського процесу відбувається набуття необхідних знань, умінь, навичок, моделей поведінки комунікаційної діяльності. Також характерними рисами комунікаційного компонента вважаємо: активність учнів у спільній діяльності з учасниками освітнього середовища; створення ситуацій комунікативної діяльності: групова, парну роботу, у трійках тощо; розвиток мислення учнів: критичного, креативного; забезпечення задоволення потреб учнів старших класів у саморозвитку; уміння взаємодіяти в групі, спілкуватися з іншими людьми.

Суб'єктно-соціальний компонент освітнього середовища забезпечує ефективну взаємодію усіх учасників тьюторського процесу завдяки суб'єкт-суб'єктному характеру та продуктивному стилю взаємодії; діалогізації освітнього процесу, зокрема тьюторського, шляхом творчого застосування суб'єктно-діяльнісних методів, методик і технологій. Даний компонент забезпечує реалізацію базової потреби особистості в залученні її до соціуму і культури суспільства на основі рівноправного партнерства, що є запорукою збереження індивідуальності, унікальності, різномановності у здібностях, можливостях, інтересах,

потребах особистості. До основних характеристик суб'єктно-соціального компонента відносимо: сприятливий мікроклімат, що забезпечує взаєморозуміння, довіру, розвиток гармонійних взаємин між усіма суб'єктами тьюторського процесу; високу ступінь задоволення соціально орієнтованих потреб (безпека, самооцінка, визнання, самоактуалізація) всіх суб'єктів тьюторського процесу взаємовідносинами; ступінь участі всіх суб'єктів тьюторського процесу в його організації відкритого, варіативного освітнього середовища; охоплення суб'єктів тьюторського процесу максимально різноманітними видами соціальної взаємодії, що сприяють розвитку компетентностей особистості.

Технологічний компонент передбачає: варіативність змісту, форм, методів, способів, технологій реалізації тьюторської діяльності; варіативність індивідуальних траєкторій розвитку учнів, відповідно до їхніх індивідуальних особливостей, потреб, здібностей, цінностей, інтересів та життєвих планів; взаємодію внутрішнього освітнього середовища із зовнішнім середовищем; використання тьюторських технологій, що забезпечують індивідуалізацію; проведення моніторингу тьюторської діяльності в школі; організацію системи зв'язків між суб'єктами тьюторського процесу та між елементами освітнього середовища, що забезпечують комплекс можливостей для розвитку та саморозвитку всіх суб'єктів тьюторського процесу.

Висновки. Узагальнюючи вищезазначене, можемо визначити основні характеристики відкритого варіативного освітнього середовища в контексті тьюторської діяльності: розвиток компетентностей учнів засобами тьюторингу може починатися з будь-якого рівня готовності учнів, тому що воно доступно для всіх та відповідає принципу свободи вибору; орієнтовано на задоволення потреб і запитів усіх учасників тьюторського процесу з урахуванням індивідуальних особливостей та можливостей учнів; побудоване на основі взаємодії між суб'єктами тьюторського процесу; гнучко поєднує різноманітні форми, способи та методи тьюторської діяльності; забезпечує вибір індивідуальної траєкторії розвитку учня. Отже, таке середовище створює умови для розвитку учнів засобами тьюторингу, сприяє підвищенню їх самостійності, рівня вмотивованості тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахновська І.О. Теоретичні засади формування освітнього середовища в контексті економіки знань. *Економіка і організація управління*. 2018. Вип. 4. С. 26–34.
2. Биков В.Ю. Відкрите навчальне середовище та сучасні мережні інструменти систем відкритої освіти. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 2: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання*. 2010. №. 9. С. 9–15.
3. Братко М.В. Структура освітнього середовища вищого навчального закладу. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2015. Вип. 135. С. 67–72.

4. Воронцова Ж.В. Самореалізація особистості старшокласника у процесі диференційованої навчальної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Харків, 2007. 243 с.
5. Гонтаровська Н. Б. Принципи розроблення проекту освітнього середовища навчального закладу як передумова розвитку здібної та обдарованої особистості. *Рідна школа*. 2013. № 10. С. 29–33.
6. Гурлева Т.С. Суб'єктність як основа особистісного розвитку взаємодіючих учасників освітнього процесу. *Освітній простір у контексті гуманістичної парадигми: психологічні пріоритети сучасності* : збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2020. С. 40–52.
7. Єжова О.О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я учнів професійно-технічних навчальних закладів : монографія. Суми : МакДен, 2011. 412 с.
8. Жога Р.А. Персоналізоване освітнє середовище як інноваційний напрям розвитку сучасної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 36. С. 165–171.
9. Карпова Л.Г. Теоретико-методичні засади створення освітньо-розвивального середовища у спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Харків, 2019. 529 с.
10. Кравченко В.М. Феномен освітньо-професійного середовища в теоретико-педагогічних дослідженнях. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2012. Вип. 25(78). С. 203–215.
11. Кулага І.В. Формування єдиного відкритого освітнього простору як провідна тенденція розвитку сучасної системи освіти. *Університетська освіта*. 2012. № 2. С. 66–68.
12. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи : Рішення Колегії МОН України від 20.10.2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 21.05.2022).
13. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості : монографія / за ред. Р.О. Семенової. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.
14. Петренко О.Б. Дефініція і сутнісне наповнення поняття «освітнє середовище» у контексті сучасної освітньої парадигми. *Інноватика у вихованні*. 2018. Вип. 7(2). С. 6–16.
15. Проектування освітнього середовища гімназії: теорія і практика : практичний посібник / С.Е. Трубачева та ін. Київ : Педагогічна думка, 2022. 142 с.
16. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 р. № 764-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 21.05.2022).
17. Сисоєва С.О., Козак Л.В. Розвиток дослідницької компетентності викладачів вищої школи : навчальний посібник. Київ : Едельвейс, 2016. 155 с.
18. Шапран Ю.П. Педагогічне моделювання у процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя біології. *Рідна школа*. 2012. № 12. С. 39–43.
19. Шапран Ю.П. Типологія освітнього середовища в умовах компетентісно-зорієнтованої педагогічної освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2015. № 23. С. 4–10.
20. Шарик О.М. Досвід використання диференціації навчання у загальній середній освіті США як джерело модернізації шкільної освіти в Україні. *Педагогіка і психологія*. 2017. № 3. С. 24–31.
21. Швець Т.Е. Аналіз понять «тьютор» і «тьюторинг» у вітчизняному та зарубіжному освітньо-науковому просторі. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2022. № 2. С. 56–65.
22. Шульга Л.М. Модель відкритого освітнього простору ЗНВК «Основа», збагаченого партнерськими відносинами з позашкільними організаціями. URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp15/shulga_stattja.pdf (дата звернення: 10.11.2023).
23. Ягупов В.В. Суб'єктність учнів як основна детермінанта дистанційного навчання в системі професійно-технічної освіти. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка*. 2016. № 11. С. 29–36.

REFERENCES

1. Akhnovska I.O. (2018) Teoretychni zasady formuvannia osvitnoho seredovysheha v konteksti ekonomiky znan [Theoretical foundations of the formation of the educational environment in the context of the knowledge economy]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. Vyp. 4. S. 26–34. [in Ukrainian].
2. Vykov V.Yu. (2010) Vidkryte navchalne seredovysheche ta suchasni merezhni instrumenty system vidkrytoi osvity [Open educational environment and modern network tools of open education systems]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 2 : Kompiuterno-orientovani systemy navchannia*. №. 9. S. 9–15. [in Ukrainian].

3. Bratko M.V. (2015) Struktura osvitnoho seredovysheha vyshchoho navchalnoho zakladu [The structure of the educational environment of a higher educational institution]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya : Pedahohichni nauky*. Vyp. 135. S. 67–72. [in Ukrainian].
4. Vorontsova Zh.V. (2007) Samorealizatsiia osobystosti starshoklasnyka u protsesi dyferentsiiovanoi navchalnoi diialnosti [Self-realization of a high school student's personality in the process of differentiated educational activity]: dys. ... kand. ped. nauk, spets.: 13.00.09 «teoriia navchannia. Khark. nats. un-t im. V.N. Karazina. Kh. 243 s. [in Ukrainian].
5. Hontarovska N. B. (2013) Pryntsypy rozroblennia proektu osvitnoho seredovysheha navchalnoho zakladu yak peredumova rozvytku zdibnoi ta obdarovanoi osobystosti [The principles of developing a project of the educational environment of an educational institution as a prerequisite for the development of a capable and gifted personality]. *Ridna shkola*. № 10. S. 29–33. [in Ukrainian].
6. Hurlieva T.S. (2020) Subiektnist yak osnova osobystisnoho rozvytku vzaiemodiiuchykh uchasnykiv osvitnoho protsesu [Subjectivity as the basis of personal development of interacting participants in the educational process. Educational space in the context of the humanistic paradigm: psychological priorities of the present]. *Osvitnii prostir v konteksti humanistychnoi paradyhmy: psykholohichni priorytety suchasnosti : zbirnyk naukovykh prats (za red. S.D. Maksymenka)*. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. S. 40–52. [in Ukrainian].
7. Yezhova O.O. (2011) Formuvannia tsinnisnoho stavlennia do zdorovia uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Formation of a valuable attitude to the health of students of vocational and technical educational institutions]: monohrafiia. Sumy: Vyd-vo «MakDen». 412 s. [in Ukrainian].
8. Zhoha R.A. (2021) Personalizovane osvitnie seredovysheche yak innovatsiinyi napriam rozvytku suchasnoi osvity [Personalized educational environment as an innovative direction of development of modern education]. *Innovatsiina pedahohika*. Vyp. 36. S. 165–171. [in Ukrainian].
9. Karpova L.H. (2019) Teoretyko-metodychni zasady stvorennia osvitno-rozvyvalnoho seredovysheha u spetsializovanykh zakladakh zahalnoi serednoi osvity dlia obdarovanykh ditei [Theoretical and methodological principles of creating an educational and developmental environment in specialized institutions of general secondary education for gifted children]: dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01. Kharkiv. 529 s. [in Ukrainian].
10. Kravchenko V.M. (2012) Fenomen osvitno-profesiinoho seredovysheha v teoretyko-pedahohichnykh doslidzhenniakh [The phenomenon of the educational and professional environment in theoretical and pedagogical research]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh: zb. nauk. pr. / redkol.: T.I. Sushchenko (holov. red.) ta in. Zaporizhzhia*. Vyp. 25 (78). S. 203–215. [in Ukrainian].
11. Kulaha I.V. (2012) Formuvannia yedynoho vidkrytoho osvitnoho prostoru yak providna tendentsiia rozvytku suchasnoi systemy osvity [The formation of a single open educational space as a leading trend in the development of the modern education system]. *«Universytetska osvita»*. 2012. № 2. S. 66–68. [in Ukrainian].
12. Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian school: conceptual foundations of secondary school reform]: ukhvaleno rishenniam Kolehii MON Ukrainy 20.10.2016 r. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (data zvernennia 21.05.2022). [in Ukrainian].
13. Osvitnie seredovysheche yak chynnyk stanovlennia obdarovanoi osobystosti [The educational environment as a factor in the formation of a gifted personality]: monohrafiia (za red. R.O. Semenovoi) (2014). Kirovohrad : Imeks-LTD. 228 s. [in Ukrainian].
14. Petrenko O.B. (2018) Definitsiia i sutnisne napovnennia poniattia «osvitnie seredovysheche» u konteksti suchasnoi osvitnoi paradyhmy [Definition and essence of the concept of «educational environment» in the context of the modern educational paradigm]. *Innovatyka u vykhovanni*. Vyp. 7(2). S. 6–16. [in Ukrainian].
15. Proektuvannia osvitnoho seredovysheha himnazii: teoriia i praktyka [Designing the educational environment of the gymnasium: theory and practice]: praktychnyi posibnyk (2022). [Elektronne vydannia] / Trubacheva S.E., Tymbalaru A.D., Puzikov D.O. Horash K.V., Mezentseva O.I., Klymchuk I.O. Kyiv : Pedahohichna dumka. 142 s. [in Ukrainian].
16. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu [About complete general secondary education]: Zakon Ukrainy vid 16 sich. 2020 r. № 764-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (data zvernennia 21.05.2022). [in Ukrainian].

17. Sysoieva S.O., Kozak L.V. (2016) Rozvytok doslidnytskoi kompetentnosti vykladachiv vyshchoi shkoly [Development of research competence of higher school teachers]: navch. posibnyk. Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. Kyiv : EDELVEIS. 155 s. [in Ukrainian].
18. Shapran Yu.P. (2012) Pedahohichne modeliuвання u protsesi formuvannya profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia biologii [Pedagogical modeling in the process of forming the professional competence of the future biology teacher]. *Ridna shkola*. № 12. S. 39–43. [in Ukrainian].
19. Shapran Yu.P. (2015) Typolohiia osvithnoho seredovysheha v umovakh kompetentnisno-zoriientovanoi pedahohichnoi osvity [Typology of the educational environment in the conditions of competence-oriented pedagogical education.]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*. № 23. S. 4–10. [in Ukrainian].
20. Sharyk O.M. (2017) Dosvid vykorystannia dyferentsiatsii navchannia u zahalnoi serednii osvity SShA yak dzherelo modernizatsii shkilnoi osvity v Ukraini [The experience of using the differentiation of learning in the general secondary education of the USA as a source of modernization of school education in Ukraine]. *Pedahohika i psykholohiia*. № 3. S. 24–31. [in Ukrainian].
21. Shvets T.E. (2022) Analiz poniat «tiutor» i «tiutorynh» u vitchyznianomu ta zarubizhnomu osvithno-naukovomu prostori [Analysis of the concepts of «tutor» and «tutoring» in the domestic and foreign educational and scientific space]. *Akademichni studii. Seriia «Pedahohika»*. (2). S. 56–65. [in Ukrainian].
22. Shulha L.M. (2014) Model vidkrytoho osvithnoho prostoru ZNVK «Osnova», zbahachenoho partnerskymy vidnosynamy z pozashkilnymy orhanizatsiiamy [A model of the open educational space of ZNEC «Osnova», enriched by partnerships with extracurricular organizations]. URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp15/shulga_stattja.pdf (data zvernennia 10.11.2023). [in Ukrainian].
23. Yahupov V.V. (2016) Subiektivnist uchniv yak osnovna determinanta dystantsiinoho navchannia v systemi profesiino-tekhnichnoi osvity [Student subjectivity as the main determinant of distance learning in the vocational education system]. *Naukovyi visnyk Instytutu profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. Profesiina pedahohika*. № 11. S. 29–36. [in Ukrainian].